

Tadeusz Nowak

Ze studiów nad rozwojem osadnictwa w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły

Przegląd Nauk Historycznych 2/1, 27-45

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ NOWAK
Uniwersytet Łódzki

Ze studiów nad rozwojem osadnictwa w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły

W początkach XV w. właścicielami ziemi w województwie łęczyckim byli: monarcha, instytucje kościelne oraz poszczególni przedstawiciele stanu szlacheckiego i w sporadycznych przypadkach mieszczańskiego. Własność ziemską stanowiły miasta, wsie lub innego typu osady (młyny, kuźnice, folwarki). Podstawą wyróżnienia każdej z osad jest jej osobna nazwa topograficzna.

Przypomnijmy, że według nowszych obliczeń powierzchnia województwa łęczyckiego liczyła 4326 km², przy czym powiat łęczycki miał 2343 km², brzeziński 1318 km², a orłowski 665 km². Na podstawie źródeł pisanych można stwierdzić, że na obszarze ziemi łęczyckiej u schyłku panowania Władysława Jagiełły istniało około 800 osad¹. W powiecie łęczyckim doliczyć się można około 500 osiedli. Na terenie znacznie mniejszych powiatów istniało odpowiednio 160 osad w powiecie brzezińskim i 140 osad w powiecie orłowskim. Dla porównania podajmy, że na podstawie spisanej w latach 1511–1523 księgi uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego J. Łaskiego, która pomijała pewną grupę miejscowości, można ustalić występowanie 956 osiedli, w tym 622 w powiecie łęczyckim, 161 w brzezińskim i 173 w orłowskim². Autorzy *Atlasu historycznego*

¹ Podstawą obliczeń były *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. I–II, oprac. S. Zajączkowski i S. M. Zajączkowski, Łódź 1966–1970 oraz własna kartoteka miejscowości w Łęczyckiem w XV w.

² J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej* (dalej LLB), wyd. J. Łukowski, t. I–II, Gniezno 1880–1881.

Polski ustalili, że w drugiej połowie XVI w. w województwie łęczyckim istniało 948 osad, z których 592 przypadło na powiat łęczycki, 179 na brzeziński i 177 na orłowski³.

W skład własności królewskiej około 1434 r. wchodziło w sumie 50 miejscowości. Składały się one z 5 miast (Dąbie, Kłodawa, Łęczyca, Zgierz, Inowłódz), 43 wsi i 2 części wsi. Dobra monarsze występowały w powiatach łęczyckim i brzezińskim. Zarządzane były przez starostę generalnego łęczyckiego oraz starostów niegrodowych przedeckiego i inowłodzkiego. Jednak wiele majątności królewskich użytkowanych było przez liczne grono przedstawicieli stanu szlacheckiego, dysponujących przeważnie jedną lub kilkoma osadami.

Dobra kościelne składały się z 3 miast, 97 wsi i 7 działów. Największe majątności w województwie łęczyckim należały do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i składały się z 2 miast (Grzegorzew i Piątek), 42 wsi i 2 części. Położone one były w powiecie łęczyckim i orłowskim. Do biskupstwa włocławskiego należało 18 wsi i 2 części wsi. Skupione one były głównie w powiecie brzezińskim, bowiem tylko 2 osady leżały w powiecie łęczyckim. Zbliżony stan posiadania wykazywała kapituła łęczycka, dysponująca 17 wsiami i 2 częściami wsi. Znajdowały się one tylko w powiecie łęczyckim, skupiając się w jego południowej części. Znacznie mniejszy był stan posiadania w ziemi łęczyckiej kapituły krakowskiej, dysponującej 5 wsiami, leżącymi w powiecie brzezińskim. Na interesującym nas terenie w omawianym czasie majątności posiadały już tylko dwa klasztory. Klasztor kanoników regularnych w Trzemesznie był właścicielem miasta Kazimierza i 7 wsi, usytuowanych w południowej i środkowej części powiatu łęczyckiego. Do cystersów sulejowskich należały 3 osady, należące pod względem administracyjnym do powiatu łęczyckiego. Pozostałe dobra kościelne stanowiły własność altarii i kościołów parafialnych. Altaria św. Katarzyny w Zgierzu uposażona była 1 wsią i 1 częścią wsi. W posiadaniu ołtarzysty Nawiedzenia NMP w kościele parafialnym w Łęczycy znajdowało się 1 osiedle. Po jednej osadzie dysponowały kościoły parafialne w Łęczycy, Zgierzu, Żychlinie i być może już w tym czasie w Dąbrowicach.

Majątności szlacheckie były podstawową kategorią własności feudalnej. Dobra te liczyły 643 miast i wsi w całości oraz 9 w części. Spośród tej liczby blisko 340 osad nie uległo podziałom i każda z nich należała w całości do jednego właściciela. Po dwa lub trzy

³ K. Chłapowski, *Osadnictwo. Lokalizacja miejscowości*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. II, Warszawa 1998, tab. 2 na s. 49.

działy w jednej osadzie występowały w około 160 miejscowościach. Podział każdej osady na cztery i więcej części dostrzegamy w ponad 150 miastach i wsiach. Ogółem na obszarze Łęczyckiego można wyróżnić około 1400 szlacheckich posiadaczy majątków ziemskich. W tej liczbie uwzględnieni zostali zarówno indywidualni właściciele (będący jedynymi dysponentami określonych posiadłości), jak i pozostający we wspólnocie majątkowej, czyli w tzw. niedziale. Często jako osobne majątki potraktowane zostały dobra będące zabezpieczeniem zapisów posagowo-wiennych czy przyznane przez sąd ziemski lub wydzielone przez ojca dzieciom z pierwszego małżeństwa.

Pragnąc określić dynamikę rozwoju osadnictwa w czasach panowania Władysława Jagiełły, spróbujmy ustalić stan rozwoju osadnictwa około 1400 r. Na podstawie danych źródeł pisanych można stwierdzić, że istniało w tym czasie przynajmniej 600 osad. Tak znaczna różnica liczby osiedli między 1400 a 1434 r. wpływa z faktu, że wiele z nich nie zostało odnotowanych w zachowanych źródłach pisanych przed końcem XIV stulecia. Tytułem przykładu można podać, że jedynie połowa miejscowości wchodzących w skład dóbr królewskich u schyłku panowania Władysława Jagiełły znana jest ze wzmianek źródłowych pochodzących z okresu do końca XIV w. Z pewnością zdecydowana większość pozostałych osad istniała także przed 1400 r., bowiem pierwsze zapiski o niektórych z nich pochodzą z początku XV w. Tym niemniej pewna ich część powstała dopiero w pierwszej tercji XV w., jak wskazuje na to przykład dóbr monarszych rozpościerających się na pograniczu łęczycko-kujawskim od środkowej Rgiłówki w okolicach Kłodawy po górną Ochnię w okolicach Ostrowów i Wołodrzy⁴. W celu podniesienia stanu gospodarczego rozległych terenów sąsiadujących z Kujawami, tylko częściowo skolonizowanych, Władysław Jagiełło przekazał je w dzierżawę Stanisławowi z Pełczysk i Gaju, podłowczemu, a następnie łowczemu większemu łęczyckiemu⁵. W 1414 r. Stanisław z Pełczysk sprzedał sołectwo we wsi Baby, lokowanej na surowym korzeniu⁶. W 1424 r.

⁴ Rozwój osadnictwa na tym terenie aktywizował się już w czasach Kazimierza Wielkiego, jak świadczy o tym przykład wsi Krzewaty, lokowanej na surowym korzeniu w 1365 r.; zob. M. Witanowski-Rawita, *Kłodawa i jej okolice pod względem historyczno-ludoznawczym*, Warszawa 1904, nr 1. Krzewata i Kotków w 1428 r. przeszły w następstwie zamiany dóbr w posiadanie szlacheckie; zob. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. VII, wyd. I, Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1975, nr 2028.

⁵ *Kodex dyplomatyczny Polski* (dalej KDP), t. II, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczowski, cz. 1–2, Warszawa 1848–1852, nr 372.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Metryka Koronna, ks. 66, k. 215–217; por. *Matricularum Regni Poloniae summaria*, wyd. T. Wierzbowski,

łowczy założył „in cruda radice” wieś Niwki, lokowaną na 18 łanach, z których dwa należały do sołtysa⁷. Kolejna ze wsi Kopy, występująca początkowo pod nazwą Ostre (Ostra), została lokowana w 1425 r. przez Stanisława z Gaju „na surowym korzeniu” w lasach królewskich zwanych Drzewa, należących do wsi Ostrówki⁸. Zapewne także Długie powstało dzięki akcji osadniczej prowadzonej przez dziedzica z Gaju⁹. Kmieciom z Długiego wolnizna kończyła się w 1427 r., a w 1424 r. król uczynił nadanie 2 łany wójtowskich w tej wsi¹⁰. Z osobą podłowczego Stanisława związane są także dzieje Kalenia, osady pojawiającej się w zapiskach źródłowych w 1394 r. W latach dwudziestych XV w. Stanisław począł się pisać z tej miejscowości¹¹. Być może również Jasieniec potraktować należy jako kolejną osadę zawdzięczającą swe powstanie energicznej działalności Stanisława z Gaju¹².

Jeśli chodzi o inne wsie królewskie na omawianym terenie to tenutariuszem Wołodrzy, pojawiającej się w źródłach w połowie lat dwudziestych XV w. był Sasin Lelek z Kaszew¹³. Natomiast Ostrowy były oddane w tenutę Bierwołtowi z Lisieca już u schyłku XIV w.¹⁴

cz. I-IV/3, Warszawa 1905–1915; t. IV/3, sup. nr 598 (data dokumentu wymaga emendacji z 1410 na 1414 r.)

⁷ KDP, t. II, nr 372. Zapewne była to kolejna próba lokacji tej wsi, bowiem już w 1414 r. występowała sołtysowa z Niwek, a w 1418 r. podłowczy Stanisław otrzymał zadośćuczynienie za zabitego kmiecia z Niwek; zob. AGAD, Księgi ziemskie łączyckie (dalej ZŁ), ks. 5, k. 301v; ks. 6, k. 345.

⁸ *Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z 1-szej połowy XV wieku*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907, cz. II, nr 1. Na temat wsi Ostra *alias* Copy, zob. *Bullarium Poloniae* (dalej BP), t. VI, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy pomocy P. Szczaniecki i M. Kowalczyk, Romae-Lublin 1998, nr 1634.

⁹ W 1426 r. Stanisław zastawił wieś Długie za 60 grz. Piotrowi z Malinina; por. ZŁ, ks. 8, k. 127v–128.

¹⁰ ZŁ, ks. 8, k. 285v; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. II, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963, s. 280, nr 35; zob. AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej APPot.), rkps. 304, k. 240.

¹¹ AGAD, dokumenty pergaminowe (dalej dp.), nr 2088; ZŁ, ks. 8, k. 217. Na Kaleniu i Gaju posiadała zapis posagu i wiana Helszka, żona Stanisława; por. ZŁ, ks. 9, k. 97.

¹² W 1441 r. Władysław Warneńczyk potwierdził synom Stanisława zapis 270 grz., które pożyczył mu ich ojciec, zabezpieczony na wsiach królewskich: Kaleń, Niwki, Jasieniec i połowie wsi Drzewce; por. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in archivo regni in arce Cracoviensi continentur*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 319; AGAD, dp., nr 428.

¹³ Sasin Lelek w 1426 r. zastawił 2 łany osiadłe w Wołodrzy za 10 grz. Janowi z Pniewa; por. ZŁ, ks. 8, k. 132v.

¹⁴ *Księgi sądowe łączyckie od 1385 do 1419* (dalej PKŁ), cz. I-II, [w:] *Teki A. Pawińskiego*, t. III-IV, Warszawa 1897; cz. I, nr 5466; ZŁ, ks. 4, k. 405v, 576.

Z zapiski z 1419 r. wynika, że Bierwołt, podczaszy dobrzyński, dzierżył dwie wsie królewskie Ostrowy i Ostrówki, na których posiadał zapis 200 grz.¹⁵

Znaczny rozwój domeny monarszej wpłynął na decyzje króla o założeniu miasta na tym terenie. Nowy ośrodek miejski projektowano początkowo założyć w 1425 r. na obszarze lasu Drzewa, toteż miał nosić taką właśnie nazwę. W dwa lata później zapadła decyzja o utworzeniu miasta w oparciu o wieś Dąbrowice, toteż ostatecznie miasto nosiło miano Dąbrowice¹⁶. Tenutariuszem Dąbrowic był Stanisław z Gaju i on też przyczynił się do wzniesienia przed 1429 r. kościoła parafialnego w tej miejscowości, uposażonego przez króla, a erygowanego przez arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca. Władysław Jagiello nadał kościołowi między innymi 12 łanów pól w lesie zwanym Żakowiec, co zapoczątkowało proces powstawania osady o tej nazwie¹⁷.

Domena królewska powiększała się także w innych rejonach Łęczyckiego dzięki aktywności gospodarczej starostów łęczyckich lub tenutariuszy. W pobliżu Szczawina powstała wieś Szeligi, nosząca początkowo nazwę Wola. W 1409 r. została „de novo locanda” przez Mikołaja z Brzezin, zwanego Płoszka, któremu Piotr Szafraniec, starosta łęczycki, nadał sołectwo w tej wsi¹⁸. Wieś Krogulec wraz ze Zgierzem została w 1420 r. przeniesiona na prawo średzkie. Zaliczyć ją można do grona osad powstałych w czasach Władysława Jagielly¹⁹.

Rozległe dobra królewskie skupiały się w południowo-wschodniej części powiatu brzezińskiego. W początkach XVI w. składały się one z miasta Inowłódza i 18 wsi, którymi były Bobrowiec, Brenica, Giełzów, Glina, Glinnik, Jasień, Królowa Wola, Liciażna, Lubochenek, Lubochnia, Luboszewy, Łęg, Małomierz, Rzeczyca, Sadykierz, Zakościele, Zawady i Żądłowice²⁰. Jedynie w stosunku do 6 z nich (Glina, Inowłódź, Lubochenek, Lubochnia, Rzeczyca, Sadykierz) źródła

¹⁵ ZŁ, ks. 2, k. 23v. Następnie Ostrowy dostały się w tenutę Sasina Lelka z Kaszew, a Ostrówki Stanisława z Gaju; zob. ZŁ, ks. 7, k. 181; ks. 8, k. 149.

¹⁶ KDP, t. II, nr 371. Identyfikację miasta Drzewa z Dąbrowicami szerzej omawiam w artykule poświęconym chronologii lokacji miast łęczyckich w XV w.

¹⁷ BP VI, nr 1634; ŁLB, t. II, s. 456.

¹⁸ APPot., rkps 304, k. 266–268v. Szeligi obecnie nie istnieją, lecz przytoczony dokument określa dokładnie ich położenie. Graniczyły one z Dobrą, Glinnikiem i Szczawinem, a leżały nad rzeką Suchą.

¹⁹ S. M. Zajączkowski, *O przeszłości wsi starostwa łęczyckiego do trzeciej ćwierci XVI wieku*, „Rocznik Łódzki” 1986, t. XXXV, s. 17.

²⁰ MRPS, t. IV/1, nr 2811, 2953.

potwierdzają ich istnienie już u schyłku XIV w.²¹ Z pewnością liczba ta była znacznie większa, bowiem pierwsze zapisy źródłowe odnoszące się do wielu z wymienionych osiedli pochodzą z kilku następnych dziesięcioleci XV w. Ujawniły swój żywot osadniczy w tym czasie Brenica (1413), Bobrowiec (1418), Glinnik (1417), Jasień (1437), Królowa Wola (1413), Luboszewy (1404), Żądłowice (1426)²². Jednak, czy niektóre z tu wymienionych, a zwłaszcza spośród 6 pozostałych wsi znanych ze znacznie późniejszych danych źródeł pisanych, nie zostały założone w okresie panowania Władysława Jagiełły? Na to pytanie odpowiedzieć trzeba pozytywnie, biorąc pod uwagę to, iż tzw. cypel inowłodzki charakteryzował się niezbyt urodzajnymi glebami i ogromną lesistością, a więc warunkami wpływającymi na nieco późniejszy rozwój osadnictwa.

Znacznie obfitsze są zapisy źródłowe do dziejów wsi wchodzących w skład własności kościelnej. Dokumenty i zapiski sądowe potwierdzają funkcjonowanie u schyłku XIV w. 86 osad należących do różnych instytucji kościelnych. Także w tej kategorii własnościowej kontynuowane były, zakrojone już w XIV w. na szeroką skalę, procesy lokowania nowych osiedli.

Arceybiskup Dobrogost z Nowego Dworu oddał w użytkowanie Pieczew „cum libertatibus, quas locare poterit” Wojciechowi Jastrzębcowi, biskupowi poznańskiemu²³. Już w 1399 r. Wojciech Jastrzębiec jako dożywotni posiadacz Smardzewa, którego pierwotna nazwa brzmiała Jastrzębia, sprzedał sołectwo tej wsi, lokowanej na prawie średzkim²⁴. W początkach XV w. na gruntach Pieczewa założono nową osadę, która zwana była Kobyle²⁵. W pobliżu Grzegorzewa powstała wieś Przybyłów, o której pierwsza informacja

²¹ S. M. Zajaczkowski, *Z dziejów wsi starostwa inowłodzkiego do trzeciej ćwierci XVI w.*, „Acta Universitatis Lodziensis” (dalej AUL) 1986, Folia historica 23, s. 145–152.

²² Brenica (1413 r. – APPot., rkps 304, k. 555), Glinnik (1417 r. – ZŁ, ks. 6, k. 226; data z 1333 r. dotyczy Glinnika w par. Szczawin), Jasień (1437 r. – ZŁ, ks. 11, k. 120), Luboszewy (1404 r. – ZŁ, ks. 4, k. 404), Żądłowice (1426 r. – AGAD, Księgi ziemskie brzezińskie (dalej cyt.: ZB), ks. 1–2, k. 127v).

²³ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej KDW), t. III, [wyd. I. Zakrzewski]; t. V, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1879–1908; t. IX, wyd. A. Gąsiorowski i T. Jasiński, Warszawa–Poznań 1990; t. III, nr 1354; t. V, nr 183.

²⁴ *Visitationes bonorum archiepiscopatus necnon capituli Gnesnensis saeculi XVI* (dalej VG), wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920, s. 268.

²⁵ W 1387 r. arceybiskup Bodzęta nadał dziesięciny z pola zwanego Kobyle erygowanemu kościołowi parafialnemu w Pieczewie; zob. LLB, t. II, s. 438. W 1417 r. występował Jakub, kміeć z Kobyl, a w 1434 r. Jan Kliza, sołtys z Kobyl; zob. ZŁ, ks. 6, k. 172v; ks. 10, k. 277.

pochodzi z 1443 r.²⁶ Z kolei Wola Mąkolska jako osada świeżo lokowana wymieniona została w dokumencie z 1427 r., mocą którego arcybiskup Wojciech Jastrzębiec przeznaczał dziesięciny z tej wsi na uposażenie mansjonarzy w Bielawach²⁷. Na pograniczu z Mazowszem powstały dwie nieduże osady arcybiskupie, przed 1404 r. w Szczudłowie (Ostrówek Szczudłów) i przed 1441 r. w Ostrówku (Ostrówek Skrobaczów)²⁸.

W dobrach biskupów wrocławskich prowadzono nadal energiczną akcję rozwoju osadnictwa. Efekt tej działalności to lokacja miasta Łodzi (dokumenty z lat 1414 i 1423) na gruntach wsi tej samej nazwy oraz założenie wsi Popielawy (a. 1426) i Rokiciny (a. 1430)²⁹. Niewykluczone, że jak ostatecznie miasto Łódź, tak również wymienione wsie swe istnienie zawdzięczają działalności biskupa wrocławskiego, Jana Pelli z Niewiesza, znanego ze sprawnej działalności administracyjno-gospodarczej. Nieco wcześniej, przypuszczalnie na przełomie XIV–XV w. lokowana została wieś Lipka, znana ze źródeł od 1419 r.³⁰ W sprawie genezy Gałkówka uważam, że osada ta powstała między 1431 a 1445 r. na gruntach wsi Gałków. Początki Gałkówka jako samodzielnej osady wiążą się z folwarkiem w Gałkowie, na którym zostali osadzeni zagrodnicy i kmiecie, podlegający jurysdykcji sołtysa z Gałkowa³¹.

Z wsi należących do klasztorów jedynie Chrosno, zwane początkowo Sobieńską Wolą, może być uważane za osadę powstałą w latach dwudziestych XV w. Pierwsza wiadomość o tej osadzie pochodzi z 1432 r., kiedy wraz z innymi dobrami położonymi w ziemi łęczyckiej należącymi do klasztoru cystersów w Wąchocku przeszła w następstwie zamiany dóbr w posiadanie kanoników regularnych z Trzemeszna³². Wiadomo, że Sobień sąsiadował z Parzęczewem, Bełdowem i Brużycą, jak wskazują na to procesy graniczne toczone w latach 1409–1424 r.³³ Brak w nich informacji o Sobieńskiej Woli sugeruje, że miejscowość ta w tym czasie jeszcze nie istniała.

²⁶ VG, s. 255–256.

²⁷ KDW, t. V, nr 466.

²⁸ S. M. Zajączkowski, *Powiat ortowski. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996, s. 84–85, 103–104.

²⁹ S. M. Zajączkowski, *Uwagi nad dziejami dóbr łaznowskich i niesułkowskich biskupstwa wrocławskiego do końca XVI wieku*, Łódź 2000, s. 26–28, 33, 68–71.

³⁰ ZŁ, ks. 6, k. 396v.

³¹ Odmiennie zdanie o początkach Gałkówka reprezentuje S. M. Zajączkowski, *Uwagi nad dziejami dóbr łaznowskich...*, s. 29–32, gdzie też wymienione poglądy innych badaczy.

³² KDW, t. IX, nr 1285; zob. M. Niwiński, *Opactwo cystersów w Wąchocku. Fundacja i dzieje uposażenia do końca wieków średnich*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1930, ser. II, t. 43, s. 78–79.

³³ ZŁ, ks. 5, k. 68v; ks. 6, k. 134, 496v; ks. 7, k. 157v, 158v; ks. 9, k. 90.

Blisko półwiecze rządów Władysława Jagiełły to czas aktywnej działalności szlachty łęczyckiej na polu gospodarczym. Preżne poczynania w zakresie rozwoju osadnictwa były dziełem licznych reprezentantów społeczności szlacheckiej wywodzących się zarówno z grona najzmożniejszych rodzin, jak także z kręgów średnio-szlacheckich. Aktywność gospodarcza miała głównie na celu utrzymanie ziemi, a najlepiej powiększenie stanu posiadania w tym zakresie. Jedną z form tej aktywności było zakładanie nowych osad.

Czasy panowania Władysława Jagiełły to okres intensywnej urbanizacji Łęczyckiego. O sporadycznie już tworzonych miastach w domenie królewskiej (Dąbrowice) czy majątnościach kościelnych (Łódź, a ponadto nieudana próba podniesienia do rangi miasta Mazewa w 1416 r.) w pewnym stopniu już wspominaliśmy. Nowe ośrodki miejskie powstawały przede wszystkim w tworzących się kluczach majątkowych o charakterze możnowładczym lub w dobrach średniej szlachty. Z pewnością i dużą dozą prawdopodobieństwa status miasta w omawianym czasie uzyskały Stryków (1394), Sobota (a. 1397), Bielawy (1403), Kałów (a. 1413), Krośnice (a. 1416), Łakoszyn (a. 1417), Parzęczew (1421), Oporów (a. 1424), Skoszewy (1426) i Ujazd (1428)³⁴. Nieco później, ale jeszcze przed 1458 r. wyniesiono do rangi miast Będków, Bratoszewice, Goraj i Poddębice. W ziemi łęczyckiej dominował model tworzenia ośrodka miejskiego na gruntach wsi macierzystej, będącej swoistym zapleczem gospodarczym i w pewnym stopniu demograficznym dla lokowanego miasta.

Również znaczna liczba wsi szlacheckich rozpoczyna swój historyczny żywot u schyłku XIV bądź w pierwszej tercji XV stulecia. Proces ten można oświetlić kilkoma przykładami odnoszącymi się do szlachty z różnych kręgów zamożności.

Mikołaj z Oporowa powiększył swój stan posiadania, oprócz intensywnego skupywania majątności, także poprzez szeroko zakrojoną akcję lokowania nowych osad i rozbudowywania starych poprzez pozyskiwanie chłopów-osadników. W 1409 r. występowało w Świechowie 5 kmieci z dawna osiadłych, zaś Mikołaj w tej osadzie „plures kmethones in libertate locavit”³⁵. Wola Świechowska w 1409 r. nie była jeszcze przyłączona do żadnej parafii, co sugeruje, że musiała stosunkowo niedawno powstać i nie zdołano przeprowadzić

³⁴ W sprawie uzasadnienia niektórych przytoczonych dat powstania miast łęczyckich zob. przyp. 16.

³⁵ *Zbiór dokumentów OO. Paulinów w Polsce* (dalej ZDP), wyd. J. Fijałek, z. 1, Kraków 1938, nr 53.

skutecznej akcji lokacyjnej. Działalność taką podjął dziedzic Oporowa osadzając kmieci „in alia villa nova dicta Swyechowska Wola”³⁶. Potwierdza te dane wzmianka z 1410 r. o kmieciach z Woli Świechowskiej łowczego Mikołaja³⁷. Zastanawiający jest dalszy brak wiadomości o tej miejscowości, m. in. nie została ona wymieniona w podziale dóbr przeprowadzonym w 1425 r. przez spadkobierców wojewody łęczyckiego. Przypuszczam, że zagospodarowanie osady zakończyło się powodzeniem, lecz zmieniła ona swą nazwę, toteż identyfikowałbym Wolę Świechowską z Jastrzębią. Pierwsza wzmianka o tej ostatnio wymienionej miejscowości pochodzi z 1415 r.³⁸

Najstarsza wiadomość o Jaworzynie pochodzi z 1425 r. i dotyczy przeprowadzonego już po śmierci wojewody podziału majątności między jego synami³⁹. W 1427 r. arcybiskup gnieźnieński, Wojciech Jastrzębiec, nadał dziesięciny z pól kmiecyh „in villis Jaworzino, Gozdowo et Makowska Wolya in crude radice locatis et locandis” kościołowi parafialnemu w Bielawach⁴⁰. Na tej podstawie można sądzić, że Jaworzyna, podobnie jak Gozdów i Wola Małolska, była osadą niedawno lokowaną przez Mikołaja z Oporowa, być może na gruntach wsi Kurów.

Dane źródłowe dotyczące wsi Goślub wykazują, że w początkach XV w. wspomniana osada znajdowała się w ręku Mikołaja z Oporowa, przy czym pierwsza informacja potwierdzająca powyższy fakt pochodzi z 1402 r.⁴¹ W 1425 r. wśród dóbr pozostawionych przez wojewodę Mikołaja wymieniono Goślub Duży i Goślub Mały, które w podziale majątności przypadły trzeciemu z jego synów, Janowi⁴². Tenże Jan z Goślubia w 1436 r. zapisał żonie Dobrochnie 200 grz. oprawy posagowo-wiennej (100 grz. posagu i 100 grz. wiana) na połowie dwóch wsi: Goślub Duży i Goślub Mały⁴³. Pojawienie się drugiej

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ ZŁ, ks. 5, k. 105.

³⁸ W 1415 r. Mikołaj z Oporowa procesował się z Mikołajem z Żychlina o oddzielenie swej wsi Jastrzębia od Sokołówka i Żychlina; zob. ZŁ, ks. 6, k. 22). W 1419 r. występował kmieć z Jastrzębi, poddany wojewody Mikołaja z Oporowa; zob. ZŁ, ks. 6, k. 434.

³⁹ ZŁ, ks. 8, k. 50.

⁴⁰ J. Korytkowski, *Prataci i kanonicy katedry metropolitarnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 43, przyp. 3; zob. także ZDP, nr 98.

⁴¹ ZŁ, ks. 1, k. 408; ks. 2, k. 13v; ks. 4, k. 321v, 515v, 623v; ks. 5, k. 140; ks. 6, k. 574v; ks. 7, k. 18v.

⁴² ZŁ, ks. 8, k. 50.

⁴³ ZŁ, ks. 10, k. 480.

osady o nazwie Goślub łączyć można z pozyskiwaniem przez Mikołaja z Oporowa nowych osadników osadzanych przy macierzystej wsi⁴⁴.

Energiczną akcję osadniczą przeprowadził w swych dobrach Wojciech z Parzęczewa, skarbnik, łowczy mniejszy i cześnik łeczycki. Po skupieniu całej majątności parzęczewskiej w swym ręku Wojciech uzyskał przywilej od króla w 1421 r., w którym władca zezwalał mu na lokowanie we wsi Parzęczew miasta na prawie magdeburskim⁴⁵. Parzęczew przed lokacją obejmował obszerne tereny, które od południa graniczyły z Sobieniem⁴⁶. Właśnie na tym obszarze powstały nowe osady: Sokola Góra i Suchodół, będące niewątpliwie owocem działalności gospodarczej Wojciecha Parzęczewskiego. Dodajmy jeszcze, że w źródłach Sokola Góra wymieniona została po raz pierwszy w 1420 r., zaś Suchodół w 1438 r.⁴⁷ W 1451 r. miasto Parzęczew, Suchodół, Sokola Góra, Wielka Wieś i Mała Wieś („magna i parva villa”) były przedmiotem podziału majątkowego między potomstwem Wojciecha z Parzęczewa. Do Parzęczewskich należał także folwark Rososzyca, położony między miastem a wsią Chrzastów⁴⁸.

Zwarty kompleks majątkowy w północno-zachodniej części powiatu brzezińskiego był własnością Roliców z Koźła. W jego skład, oprócz ośrodka parafialnego, wchodziły wszystkie miejscowości należące do tej parafii: Gozdów, Pludwiny, Sadówka, Osse, Tymianka, Lipa, a także część wsi Swędów (par. Szczawin)⁴⁹. Z przytoczonego już powyżej dokumentu Wojciecha Jastrzębca wiadomo, że Gozdów był osadą lokowaną na surowym korzeniu przed 1427 r. Koresponduje z tą informacją pojawienie się Gozdowa na kartach ksiąg ziemskich łeczyckich, bowiem pierwsza wzmianka o tej wsi pochodzi z 1423 r. i związana jest z procesem o określenie jej granic z Małolicami⁵⁰.

W okolicach Łodzi w latach trzydziestych XV w. posiadali majątności przedstawiciele rodu Toporów, wywodzący się z Gieczna i Sieciechowic. Należały do nich Rogi, Żabokrzeki, Wola Mieczkowa, Stoki, Lipinki i Wola Stokowska. W podziale przeprowadzonym w 1369 r. między Bogutą i Sieciechem, braćmi z Gieczna, pierwszemu

⁴⁴ ZŁ, ks. 4, k. 480v: kmięć z Goślubia winien swemu panu Mikołajowi w 6 tygodni „zassadzic” łan pola; ks. 6, k. 342: „Stanko kmetho de Bolkow subdidit se dno N. capitaneo ... ad ipsum in Goslub”.

⁴⁵ MK, ks. 57, k. 35.

⁴⁶ ZŁ, ks. 5, k. 68v; ks. 6, k. 134.

⁴⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Acta capituli Gnesnensis, B 14, k. 81; ZŁ, ks. 11, k. 303v.

⁴⁸ ZŁ, ks. 12, k. 275; ks. 13, k. 35.

⁴⁹ ZŁ, ks. 7, k. 156v; ks. 8, k. 57v.

⁵⁰ ZŁ, ks. 7, k. 76v.

z nich przypadł między innymi cały ich dział w Rogach, a drugiemu dąbrowa Stoki⁵¹. Wieś Stoki powstała przed 1390 r., kiedy to odnotowany został w zapisce sądowej Paszek czyli Paweł ze Stoków, znany z późniejszych danych źródłowych jako syn Sieciecha⁵². W rękę Pawła znajdowały się także Lipinki wymienione w 1411 r. w związku z procesem o wyznaczenie granic wsiami Stoki i Lipinki z jednej strony a Łodzią z drugiej strony⁵³. Z kolei syn Pawła, Sieciech z Łeków i Stoków, pełniący szereg urzędów ziemskich w hierarchii łeczyckiej, pozyskując w 1428 r. wieś Mirosławice za gotówkę odstąpił ponadto swojemu kontrahentowi 2 łany pól w Stokach nowej wsi⁵⁴. Stoki nowa wieś to zapewne późniejsza Wola Stokowska. Wiadomo, że w posiadaniu synów Sieciecha znajdowały się około 1442 r. Stoki, Lipinki i Wola Stokowska wraz z lasem nadanym przez króla⁵⁵.

Część Rogów z czasem wyodrębniła się z macierzystej wsi, nosząc początkowo nazwę Wola Żegocina, a następnie Wola Mieczkowa⁵⁶. Z pierwotnej nazwy i analizy stosunków własnościowych wynika, że jej właścicielem u schyłku XIV w. był Żegota z Gieczna. W 1402 r. Paszek z Łeków w sprawie z Nawojem z Gieczna dowiódł, że las położony koło Wiączyna kupił za 30 grz. od wdowy po Żegocie z Gieczna i jej dzieci⁵⁷. W latach 1417–1418 z Woli pisał się zięć Żegoty, Wszebór z Modlny⁵⁸. Na podstawie zapiski z 1421 r. można ustalić, że współdziedziczyły w Rogach Małgorzata, wdowa po Żegocie z Gieczna i jej córka Dorota⁵⁹. W 1421 r. Dorota wraz z matką uczyniły zamianę dóbr z Miecławem z Czołczyzna. W zamian za przejętą w całości ich działu wieś Rogi (alias Żegocina Wola) oddał Miecław swe dziedzictwo we wsi Stryków i dopłacił 120 grz. Na wsi Żegocina Wola Miecław zapisał żonie Annie (Hance) 70 grz. gr sz.

⁵¹ MK, ks. 74, k. 199–202.

⁵² PKŁ, cz II, nr 3549.

⁵³ ZŁ, ks. 5, k. 166, 173v. Sieciech, syn Pawła, w 1421 r. wytyczał granice między Stokami i Lipinkami a Rogami; zob. ZŁ, ks. 7, k. 8v.

⁵⁴ ZŁ, ks. 9, k. 32v.

⁵⁵ ZŁ, ks. 2, k. 62, 69.

⁵⁶ Wola Mieczkowa położona była w pobliżu Stoków i Rogów i graniczyła z Wiączynem; por. ZŁ, ks. 10, k. 285, 434. Sprostowania wymagają moje poprzednie ustalenia dotyczące Woli Mieczkowej, ponieważ zapiski z 1407 i 1426 r. odnieść należy do wsi Wola Błędowa, a nazwa interesującej nas osady pochodzi od imienia Miecław (Mieczek); por. T. Nowak, *Daty pierwszych zapisów średniowiecznych osad w okolicach Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 1993, z. 2, s. 96–97.

⁵⁷ ZŁ, ks. 4, k. 324v.

⁵⁸ PKŁ, cz. II, nr 2917, 3146.

⁵⁹ W 1420 r. wzmiankowane zostały Rogi, wieś ojczysta Doroty, żony Wszebora z Modlny; por. ZŁ, ks. 6, k. 475v.

oprawy posagowo-wiennej (50 grz. gr sz. posagu i 20 grz. gr sz. wiana)⁶⁰. Następnie Miećław ustalał w 1421 i 1428 r. granice Rogów ze Stokami i Lipinkami, a w 1424 r. granice Woli Mieczkowej z posiadłościami Mikołaja z Gieczna⁶¹. Po śmierci Miećława (zm. 1432) wieś odziedziczył jego bratanek, Mikołaj z Woli Żegocinej, który w 1434 r. dokonał zamiany dóbr z Piotrem ze Strykowa. Przekazał Wolę Mieczkową Strykowskiemu w zamian za 2 łany w Strykowie i dopłatę 200 grz.⁶²

Mikołaj z Gieczna, brat stryjeczny Doroty, posiadał oprócz Rogów również sąsiednie Żabokrzeki i w latach 1426–1434 prowadził sprawy o określenie granic swych dóbr z Moskulami i posiadłościami Macieja z Żelaznej⁶³.

Z powyższej analizy stosunków własnościowych widać, że Toporowie z Gieczna (Łęków, Stoków) przeprowadzili poważną akcję tworzenia nowych osad w okolicach Łodzi. W wyniku ich działalności powstały Stoki, Wola Mieczkowa, Lipinki, Żabokrzeki i Wola Stokowska.

U schyłku XIV w. Dobra i Kiełmina należały do Sąda (Sędka) i jego synów Strzeszka i Janisława z rodu Sulimów⁶⁴. Majętności te były przedmiotem długoletnich procesów między Strzeszkiem a przedstawicielami rodu Junoszków. W latach 1397–1398 Jakusz z Orłowa, reprezentując swych stryjów z Życka, Dolecka i innych, zyskał podział Dobrej i Kiełminy na Strzeszku z Dobrej⁶⁵. W 1398 r. wspomniany Jakusz, kasztelan brzeziński, działając w imieniu krewnych pozyskał trzy części dziedzictwa zwanego Kiełmina „site intra gades ville Dobra”⁶⁶. Z powyższego wypływa wniosek, że Kiełmina powstała na gruntach wsi Dobra, zapewne niedługo przed 1387 r., czyli datą pierwszej zapiski odnoszącej się do tej miejscowości⁶⁷.

Jeden ze współdziedziców Dobrej, Mikołaj Tłusto, w lesie wsi Dobra lokował nową osadę. Otrzymała ona nazwę Klęk, lecz już w 1418 r. została sprzedana przez jej założyciela za 500 grz. gr sz. Pietraszowi z Wroczyń⁶⁸. Osiedle to powstało w początkach XV w., dopiero po przejściu przez Junoszków części majątności dobrskiej.

⁶⁰ ZŁ, ks. 6, k. 583, 604v.

⁶¹ ZŁ, ks. 7, k. 157; ks. 9, k. 64.

⁶² ZŁ, ks. 10, k. 285; Miećław zmarł w 1432 r. (ZŁ, ks. 10, k. 53, 64v); Anna, wdowa po Miećławie z Woli Mieczkowej (ZŁ, ks. 10, k. 379v).

⁶³ ZŁ, ks. 8, k. 132v; ks. 9, k. 158; ks. 10, k. 408. Pierwszą wzmiankę o Żabokrzekach przesunąć należy na 1426 r.; por. T. Nowak, *Daty...*, s. 96–97.

⁶⁴ PKŁ, cz. I, nr 105, 1097, 1258, 1983.

⁶⁵ PKŁ, cz. I, nr 2834; cz. II, nr 6443; ZŁ, ks. 4, k. 168, 182, 188v, 189.

⁶⁶ ZŁ, ks. 4, k. 188v.

⁶⁷ PKŁ, cz. I, nr 496.

⁶⁸ ZŁ, ks. 6, k. 247.

Geneza kilku osad w okolicach sąsiadującego z Dobrą Dobieszkowa posiada odmienny charakter. U schyłku XIV w. jednymi z głównych współwłaścicieli Dobieszkowa byli Dobiesław i Nieczuja⁶⁹. Nieczuja przed 1404 r. odstąpił swoją część Dobieszkowa Świętosławowi, Andrzejowi, Wojciechowi i Nackowi, synom Budziwoja z Budziwojowic i Skoszew⁷⁰. W 1415 r. Świętosław (Świeszek), który ostatecznie skupił w rękę wszystkie świeżo nabyte dobra rodzinne, zamienił z Pietraszem z Wroczyń swój dział wraz z częścią młyna w Dobieszkowie starej wsi na jego dział, zakupiony od Bolesty i położony nad Moszczenicą⁷¹. Ta część wsi należąca do Świeszka wyodrębniła się z Dobieszkowa i przyjęła nazwę Moszczenica⁷².

Z kolei Dobiesław, drugi ze współwłaścicieli Dobieszkowa, w 1418 r. sprzedał pewien las w tej wsi za 50 grz. gr sz. Pietraszowi z Wroczyń⁷³. W 1423 r. Dobiesław i jego czterej synowie dokonali zamiany dóbr z Michałem ze Strykowa, przekazując mu swe majątki Dobieszków, Barchówkę i Skoszewy, a otrzymując w zamian wieś Sulmierzyce w ziemi sieradzkiej⁷⁴. Po śmierci Michała dobra strykowski odziedziczyli jego brat Piotr Tłuk oraz bratankowie Dzierśław i Michał. Na mocy podziału z 1426 r. Dobieszków i Barchówka przeszły w posiadanie Dzierśława i Michała⁷⁵. Część Dobieszkowa należąca do Łazeków ze Strykowa przybrała nazwę Dobieszków Duży⁷⁶.

Trzecim współwłaścicielem Dobieszkowa na przełomie XIV–XV w. był Bolesta, który w 1408 r. przekazał swej córce Dzichnie, żonie Rogali z Mięsośni, jako posag: połowę pola zwanego Okrzylye (składającego się z dwóch niw), cztery łany w lesie (ciągnące się od rzeki Moszczenicy do drogi wiaćczyńskiej) oraz piątą, wykarczowaną we wsi, a także brzeg rzeki Moszczenicy⁷⁷. Natomiast swój dział wraz z połową młyna w Dobieszkowie Bolesta sprzedał w 1409 r. za 160 grz. gr sz. Pietraszowi z Wroczyń⁷⁸.

Wartość dóbr posagowych Dzichny wynosiła 100 kóp gr sz. i za tę sumę zastawiła je w 1411 r. na 12 lat z możliwością przekazania

⁶⁹ PKŁ, cz. I, nr 1960; cz. II, nr 4590, 6052

⁷⁰ PKŁ, cz. II, nr 2326, 2338; ZŁ, ks. 4, k. 421, 551, 629v.

⁷¹ ZŁ, ks. 6, k. 18v.

⁷² ZŁ, ks. 6, k. 242, 244v, 471v; ks. 9, k. 288v; PKŁ, cz. II, nr 2868, 3195. Osada Moszczenica istniała jeszcze w drugiej połowie XVI w.

⁷³ ZŁ, ks. 6, k. 249.

⁷⁴ AGAD, Księgi grodzkie sieradzkie, ks. 4, k. 699; por. także ks. 6, k. 241v.

⁷⁵ ZŁ, ks. 8, k. 164–164v, 221–222.

⁷⁶ ZŁ, ks. 10, k. 125v.

⁷⁷ ZŁ, ks. 4, k. 292v, 383v; ks. 5, k. 19.

⁷⁸ ZŁ, ks. 5, k. 60v.

wieczystego Pietraszowi z Wroczyń⁷⁹. Z tym działem sąsiedował inny, nabyty w 1408 r. przez Dzichnę za 40 grz. gr sz. od Świeszka z Dobieszkowa, składający się z brzegu rzeki Moszczenicy i części pola⁸⁰. Z kolei w 1409 r. Rogala z Dobieszkowa kupił brzegi rzek Moszczenicy i Imielnika oraz ogród z polem młynarza za 80 grz. gr sz. od Mikołaja Tłusto z Dobrej⁸¹. Wszystkie te działki przeszły następnie w posiadanie Pietrasza z Wroczyń.

Efekt transakcji majątkowych Pietrasza z Wroczyń przeprowadzonych na terenie parafii dobrskiej ukazuje rozwiązanie niedziału majątkowego w 1419 r. przez Ogonów z Wroczyń, Żelaznej i Łagiewnik. W rękę Pietrasza znajdowały się Moskule, Dobieszków, Saszczewo, Imielnik i Klęk⁸². Jeśli chodzi o Saszczewo, to w 1414 r. dziedzic z Wroczyń nabył tę osadę od Dobiesława z Dobieszkowa za 200 kóp gr sz.⁸³ W księgach ziemskich łączyczych i brzezińskich nie odnalazłem dalszych zapisek o tej miejscowości. Zapewne stopiła się z jedną z sąsiednich osad, najprawdopodobniej z Imielnikiem i w ten sposób jej nazwa zaginęła. W odniesieniu do Imielnika sądzę, że geneza tej nazwy jest podobna do omówionej powyżej Moszczenicy i takie miano przybrały działki nabywane przez Pietrasza w Dobieszkowie, które położone były nad rzeką Imielnik. Wspomniana osada znajdowała się w rękę Pietrasza jeszcze w 1438 r., gdy procesował się o granice między Imielnikiem a Kalonką⁸⁴. Natomiast część Pietrasza w Dobieszkowie dała podstawę do wyodrębnienia się samodzielnej osady noszącej nazwę Dobieszków Mały. Zarówno Pietrasz, a następnie jego syn Mikołaj z Wroczyń byli właścicielami Dobieszkowa Małego⁸⁵. W wyniku powyższych rozważań można stwierdzić, na obszarze Dobieszkowa w następstwie transakcji i podziałów majątkowych wytworzyły się cztery osady: Dobieszków Duży, Dobieszków Mały, Moszczenica i Imielnik.

Nowo zakładane osady często zmieniały swe nazwy. W 1427 r. Pietrasz Gęś z Wojciechowic przeprowadził transakcję majątkową z Andrzejem z Żakowic. W jej wyniku otrzymał od Andrzeja cały jego dział ojczysty w Żakowicach, a w zamian przekazał mu łan

⁷⁹ ZŁ, ks. 5, k. 134.

⁸⁰ ZŁ, ks. 5, k. 18.

⁸¹ ZŁ, ks. 5, k. 76v-77.

⁸² ZŁ, ks. 6, k. 375v.

⁸³ ZŁ, ks. 5, k. 301v.

⁸⁴ ZB, ks. 1-2, k. 249v.

⁸⁵ ZŁ, ks. 10, k. 125v. Pierwsza wzmianka o tej osadzie odnosi się do zapiski wymieniającej Grzegorza, kmiecia z Dobieszkowa Małego; zob. ZB, ks. 1-2, k. 81v.

ziemi w należącej do niego wsi Lipno⁸⁶. Dalszych informacji o wsi Lipno będącej w posiadaniu Nagodzciców z Wojciechowic nie posiadamy. Wiadomo jednak, że w 1440 r. Florian z Wojciechowic, syn Pietrasza Gęsi, wykupił za 20 grzywien 3 łany pola zastawione przez jego ojca „in villa nowa Zawady” od Bartosza, Jakusza, Budka, Piotra i Wojciecha, synów Przybysława z Wyreńbów⁸⁷. Na podstawie analizy stosunków własnościowych można przyjąć, że założona przez Pietrasza z Wojciechowic wieś nosiła początkowo nazwę Lipno, która rychło została zarzucona na rzecz nowego miana osady – Zawady.

Aktywni na polu działalności gospodarczej byli Rolicze z Ziewanic. Bracia Wilk (Wilczek), Mikołaj i Jan, synowie zapewne Bolesty, w swych dobrach lokowali wieś, która początkowo zwana była Wola Ziewańska. Mikołaj z Ziewanic w 1423 r. zastawił 4 łany pól osiadłych w Woli Ziewańskiej⁸⁸. Ostatecznie przyjęła się dla tej osady nazwa Glinnik⁸⁹. Natomiast Zbrożek z Ziewanic, syn Zbrośława, łowczego większego łączyckiego, na gruntach wsi Ziewanice lokował nową osadę – Wolę Zbrożkową, o której pierwsza wzmianka pochodzi z 1434 r.⁹⁰

W świetle źródeł czytelna jest geneza wsi Kamieniec (par. Żychlin). Wincenty z Rakowa z rodu Doliwów, współwłaściciel kilku działów wsi, był posiadaczem lasu położonego między Nową Wsią a Świechowem. Nie był jego jedynym dziedzicem, bowiem we wspomnianym lesie w 1427 r. miała zostać wytyczona granica między częściami należącymi do Wincentego i Władysława z Oporowa⁹¹. W trakcie toczącego procesu Wincenty, jak głosi zapiska z 1428 r., „villam dictam Camyen collocavit in sua hereditate⁹². Władysław starał się wykazać, że wspomnianą wieś Wincenty lokował w spornych granicach⁹³. O powodzeniu przedsięwzięcia osadzania ludności w tej

⁸⁶ ZŁ, ks. 8, k. 211v.

⁸⁷ ZŁ, ks. 11, k. 349v-350.

⁸⁸ ZŁ, ks. 7, k. 58. Wola Ziewańska graniczyła z Domaradzynem (ZŁ, ks. 7, k. 278v).

⁸⁹ Mikołaj z Glinnika (ZŁ, ks. 10, k. 427v); zob. S. M. Zajączkowski, *Powiat ortowski...*, s. 56-57.

⁹⁰ ZŁ, ks. 10, k. 360; zob. S. M. Zajączkowski, *Powiat ortowski...*, s. 113. W jednej z późniejszych zapisek Wola Zbrożkowa występuje pod nazwą Wola Trzeboszewska, co zapewne wynikało z faktu graniczenia interesującej nas osady ze wsią Trzeboszewy, leżącą już na Mazowszu (ZŁ, ks. 11, k. 745).

⁹¹ ZŁ, ks. 8, k. 219v.

⁹² ZŁ, ks. 9, k. 55. Wieś Kamieniec została wymieniona także na poprzedniej sesji sądu (ZŁ, ks. 9, k. 51v).

⁹³ ZŁ, ks. 9, k. 308v.

wsi świadczy zapiska z 1443 r., w której wzmiankowano o ewentualnym zastawie 11 łanów pól osiadłych w Kamieńcu przez Wincentego z Rakowa⁹⁴.

W latach dwudziestych XV w. na kartach źródeł pojawiła się w ziemi łęczyckiej kolejna osada o nazwie Nowa Wieś, tym razem w powiecie orłowskim. Nazwa tej osady zanikła już u schyłku średniowiecza. Przypuszczać należy, że wyparta została przez nowe miano wsi, a mianowicie Żabików. Za identyfikacją Nowej Wsi z Żabikowem przemawiają stosunki własnościowe i kościelne. Już u schyłku XIV w. dobra Doliwów z Rakowa graniczyły z majątkami Sulimów z Oporowa. Takie same usytuowanie przypisać możemy Nowej Wsi, która leżała między Świechowem a Skrzyszewami i Przykutami. Z kolei Żabików znany jest od schyłku pierwszej połowy XV w., kiedy to znajdował się w ręku Wojciecha z Rakowa, syna Wincentego i graniczył z Rakowcem⁹⁵. Dziesięciny z Rakowa, Żabikowa i początkowo także z Kamieńca (do 1441 r.) pobierało arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Przypuszczam, że w początkach XV w. na gruntach Rakowa założona została przez Doliwów Nowa Wieś (późniejszy Żabików), a następnie w 1428 r. Wincenty z Rakowa na nieużytkach Nowej Wsi lokował wieś Kamieniec.

Warszyce, Wola Warszucka (obecnie Wola Branicka) oraz Bądków tworzyły zwartą włość należąca do miejscowych dziedziców herbu Awdaniec. W 1397 r. trzech synowie Stanisława z Warszyc, konarskiego łęczyckiego, uczynili między sobą wieczysty podział. Wilczek otrzymał sołectwo w Szczawinie i 4 łany w Woli Warszuckiej, zaś Jan wraz z Januszem dostali Warszycę, Wolę Warszucką i Psary (pow. orłowski) w całości ich działów⁹⁶. Zapewne w początkach XV w. Jan i Janusz rozwiązali niedział, bowiem pierwszy z nich pisał się głównie z Psar, a drugi zaś z Warszyc. Janusz, zmarły przed 1423 r., z żony Katarzyny pozostawił synów: Stanisława, Jana i Piotra, dziedziców Warszyc⁹⁷. W 1437 r. bracia Jan, Piotr i Stanisław dokonali podziału dóbr. Na jego mocy Jan otrzymał wieś Warszycę oraz 3 łany puste w Białej. Dział Stanisława obejmował połowę Woli Warszuckiej od strony Biesiekierza wraz ze stawem i młynem, a Piotra drugą połowę leżącą pod wsią Szczawin, a ponadto obydwaj bracia uzyskali resztę wsi Biała⁹⁸.

⁹⁴ ZŁ, ks. 2, k. 185v.

⁹⁵ PKŁ, cz. I, nr 6315; ZŁ, ks. 8, k. 219, 219v; ks. 10, k. 142.

⁹⁶ ZŁ, ks. 4, k. 117v. Bądków znajdował się w ręku ich bliskich krewnych.

⁹⁷ ZŁ, ks. 7, k. 15; ks. 8, k. 154.

⁹⁸ ZŁ, ks. 11, k. 398; zob. A. Tomczak, *Zarys dziejów parafii Gieczno do roku 1939*, Toruń 1997, s. 90.

Pojawienie się po raz pierwszy w materiale źródłowym wsi Biała w kontekście znanych w najbliższej okolicy stosunków własnościowych pozwala na stwierdzenie, że była to osada założona niedługo przed 1437 r. przez Awdańców z Warszyc. W literaturze przedmiotu panuje pogląd, że przypuszczalnie istniała ona już w drugiej połowie XII w., będąc wsią dziesięciną kolegiaty łęczyckiej⁹⁹. Jednak świadczenie dziesięciny na rzecz kolegiaty przez kmieci z Białej wynikać mogło z tego, że osiedle powstało na gruntach macierzystej osady zobowiązanej już wcześniej do tej powinności. W tym konkretnym przypadku wsią macierzystą dla Białej były prawdopodobnie Warszycy.

Analogiczna sytuacja dotyczy wsi Gajew w powiecie orłowskim. Także ona została zaliczona do wsi dziesięcinnych kolegiaty łęczyckiej¹⁰⁰. Z danych źródłowych jednak wiadomo, że podział majątkowy między dziedzicami wsi Kaszewy przeprowadzono u schyłku XIV w., zapewne w 1398 r. W jego następstwie Magdalena, wdowa po Sówce, otrzymała dział w dąbrowie, gdzie założono wieś Gajew, która uzyskała 10-letnią wolniczną¹⁰¹. Na podstawie tego przekazu późnośredniowieczną metrykę tej osady przyjmuje S. M. Zajaczkowski¹⁰². Świadczenie dziesięciny na rzecz kolegiaty łęczyckiej wynikało zatem z faktu lokowania Gajewa na gruntach wsi Kaszewy, osiedla uiszczającego dziesięcinę na rzecz prepozytury łęczyckiej.

Nieco inne możliwości interpretacyjne stwarza przypadek Astachowic i Wypychowa. W Astachowicach dziedziczyli na przełomie XIV–XV w. bracia Mikołaj, Jaszczek i Marcin¹⁰³. W 1407 r. Jaszczek zyskał podział wieczysty dóbr na Mikołaju, który przeprowadzony został w następnym roku. Mikołaj otrzymał połowę dziedzictwa od strony Śladkowa, zaś Jaszczek uzyskał drugą połowę na polach starych¹⁰⁴. Mikołaj został zabity przez Dzierśława z Modlny w 1411 r. i nie pozostawił po sobie potomstwa¹⁰⁵. Dziećmi Jaszczka byli Wojciech, Adam i Helena¹⁰⁶. Z kolei Wojciech z Astachowic z małżeństwa ze Skarbimirą, córką Strzeszka z Dobrej, pozostawił syna Wojciecha. Na mocy przeprowadzonego w 1432 r. podziału majątkowego Adam z siostrą Heleną otrzymali 3 kmieci, zagrodnika,

⁹⁹ S. Zajaczkowski, *Początki kolegiaty łęczyckiej. Przyczynek do dziejów osadnictwa ziemi łęczyckiej*, „Roczniki Historyczne” 1958, R. 24, s. 167, 173.

¹⁰⁰ S. Zajaczkowski, *Początki...*, s. 168, 174.

¹⁰¹ PKŁ, cz. I, nr 4269a.

¹⁰² S. M. Zajaczkowski, *Powiat...*, s. 55.

¹⁰³ PKŁ, cz. I, nr 2038; ZŁ, ks. 4, k. 317, 575, 609.

¹⁰⁴ ZŁ, ks. 4, k. 592v, 637.

¹⁰⁵ ZŁ, ks. 5, k. 138v, 207.

¹⁰⁶ ZŁ, ks. 2, k. 40.

3 ogrody opustoszałe i dwie części folwarku, a Skarbimira z synem Wojciechem półtora łana osiadłego, karczmę i trzecią część folwarku¹⁰⁷.

Zapewne już przed 1407 r. swoją część ojcowizny otrzymał Marcin (Marcisz) z Astachowic, którego dział dał podstawę do wyodrębnienia się nowej wsi zwanej Wypychowem. Marcisz zmarł przed 1411 r. i z małżeństwa z Piechną pozostawił córkę Małgorzatę, która poślubiła Jakuba. Także Piechna wyszła ponownie za mąż za Piotra (Pietrasza)¹⁰⁸. W latach 1414–1415 r. pojawiają się w zapiskach źródłowych pierwsze wzmianki o dziedziczkach z Wypychowa: Piechnie i Małgorzacie, a następnie o ich mężach¹⁰⁹. Wszystkie te postacie są identyczne z dziedzicami Astachowic, a zatem dział Astachowic należący do spadkobierców Marcisza przybrał własną nazwę Wypychów na początku XV w. Także Wypychów został zaliczony do przypuszczalnych wsi dziesięcinnych kapituły łączyckiej w drugiej połowie XII w.¹¹⁰ Powinność powyższa ciążyła jednak na Astachowicach, a sama zmiana nazwy części wsi, być może leżących na tzw. polach nowych oraz wyodrębnienie się z macierzystej osady nie zmieniało utrwalonych tradycją uposażeń dziesięcinnych.

Pojawienie się w pierwszej tercji XV w. w dokumentach i zapiskach sądowych około 200 nowych osad nie jest wynikiem jedynie niedostatku bazy źródłowej poprzedniego stulecia. Wiele z tych miejscowości rzeczywiście zostało założonych u schyłku XIV i w początkach XV stulecia. Jednak w coraz większym stopniu przybywać będzie nowych osad w następstwie podziałów majątkowych dotychczasowych osiedli. Niekiedy nowe miana wyodrębniających się osiedli nie miały nic wspólnego z dotychczasową nazwą. Sugeruje to daleko posuniętą ostrożność przy próbach ustalania metryk historycznych osad na podstawie stosunków dziesięcinnych i innych metod postępowania badawczego.

Okres panowania Władysława Jagiełły to w dziejach osadnictwa ziemi łączyckiej proces dalszego intensywnego rozwoju zapoczątkowanego w czasach Kazimierza Wielkiego. Śladem tego wybitnego króla-gospodarza oraz energicznych zwolenników przemian gospodarczych z kręgu duchowieństwa (Jarosław Bogoria ze Skotnik, Zbylut z Gołańczy) postępowali kontynuatorzy ich dzieła, wśród których także przedstawiciele zamożnej i średniej szlachty odgrywali znaczącą rolę.

¹⁰⁷ ZŁ, ks. 10, k. 141v, 142, 191.

¹⁰⁸ ZŁ, ks. 4, k. 528v; ks. 5, k. 71, 85, k. 121; ks. 6, k. 29, 126, 311, 379v, 474v; ks. 7, k. 148.

¹⁰⁹ ZŁ, ks. 5, k. 314v; ks. 6, k. 29, 38v.

¹¹⁰ S. Zajaczkowski, *Początki...*, s. 168, 175.

TADEUSZ NOWAK

From the Researches into the Development of the Settlements in the District of Łęczyca, during the Reign of Władysław Jagiełło

According to the written sources it can be stated that in the territory of the District of Łęczyca, numbered 4326 km², there were at least 600 settlements around the year 1400. At the end of Władysław Jagiełło's reign, the sources reveal approximately 800 settlements. This considerable difference in the amount of settlements between the year 1400 and 1432, stems from the fact that many of them were not written down in the preserved written sources before the end of the XIV century.

For example, from 50 settlements, which belonged to the royal property at the end of Władysław Jagiełło's reign, only a half is known from the references, coming from the period to the end of the XIV century. Surely the great amount of others settlements existed also before the year 1400, because the first reference about some of them come from the beginning of the XV century. However, some of them were found only in the first terce of the XV century. It is confirmed by the example of royal possessions being spread along the Łęczyca and Kujawy Frontier, where the town Dąbrowice and many villages were found.

When it come to the possessions belonging to the various Church institutions, which included above 100 places, we can observe a bit smaller activity in founding new settlements, compared to the XIV century. However, new settlements were still founding in the possessions of the archbishops of Gniezno and bishops of Wrocław (among others, founding of the town Łódź).

In the District of Łęczyca the nobility possessions predominated and included approximately 650 places in the year 1434. The nobility economic activity was evident, among others things, in founding new settlements. During the reign of Władysław Jagiełło magnate's families and families of medium nobility contributed to founding of ten towns and many villages. However, the settlements with new names in the aftermath of the division of the so far settlements were turning up more and more faster.